

IMPERATIV TUZILMALARNING PRAGMASEMANTIK XUSUSIYATLARI (YAPON TILI MISOLIDA).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10129861>

Achilova Ozoda Farxodovna

Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti

free_hikari83@yahoo.co.jp

Annotatsiya

Maqola dunyo tilshunoslarining pragmatikaning asosiy vazifalari haqidagi ilmiy yondashuvlari bilan boshlangan. Imperativ tuzilmalarning pragmasemantik xususiyatlari haqida fikr yuritilib, preskriptiv nutqiy aktlarning ma'no ottenkalari ifodalangan. Fikrlar yapon tilidagi misollar asosida oydinlashtirilgan va nahlil qilingan.

Kalit so'zlar

pragmatika, imperativ, preskriptiv, nutqiy akt, xohish-istak, buyruq, taqiq, ruxsat.

Аннотация

Статья начинается с научных подходов мировых лингвистов к основным задачам прагматики. Обсуждаются прагмасемантические особенности императивных структур, выражаются смысловые оттенки предписывающих речевых актов. Концепции уточняются и анализируются на основе японских примеров.

Ключевые слова

прагматика, императив, предписывание, речевой акт, желание, приказ, запрет, разрешение прагматика, императив, предписывание, речевой акт, желание, приказание, запрет, разрешение.

Abstract

The article begins with the scientific approaches of world linguists about the main tasks of pragmatics. Pragmasemantic features of imperative structures are discussed, and shades of meaning of prescriptive speech acts are expressed. Concepts are clarified and analyzed based on Japanese examples.

Key words

pragmatics, imperative, prescriptive, speech act, desire, command, prohibition, permission. pragmatics, imperative, prescriptive, speech act, desire, command, prohibition, permission.

Ma'lumki, "Pragmatika" atamasi haqidagi asosiy g'oya XX asrning 30-yillari oxirida amerikalik olim Ch. Pirs tomonidan o'rta tashlangan edi. Ushbu soha

yana bir amerikalik olim Ch. Morris tomonidan semiotikaning bir bo'limining nomi sifatida amaliyotga kiritgani ma'lum.

Pragmatikaning asosiy vazifalari haqida bir qancha tilshunoslar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, J. N. Lich, V.V. Bogdanov, N. D. Arutyunova va boshqalarning haraqatlarini e'tirof etish mumkin. Biroq, ularning barchasi pragmatikani tilni ichki tuzilishida emas, balki uni shaxs tomonidan qo'llashda tasvirlashga intiladigan fan sifatida tushunishga asoslanadi.

Shu o'rinda, imperativ tuzilmalarning pragmasemantik xususiyatlari haqida fikr yuritishga jazm etdik. Preskriptiv nutqiy aktlari ko'rsatma yoki buyruq berish harakati bilan bog'liq holda voqelanib, xohish-istak izhori modalligi doirasida turli ma'no ottenkalarini ifodalaydi. Ushbu ko'rinishdagi modallik asosida so'zlovchining sub'yekt va belgi o'rtasidagi aloqani o'rnatish istagi yotadi [Belyaeva 1988:15].

Imperativ adresantning adresatni harakatga qo'zg'atish istagi qa'tiyligi bilan izohlansa, optativlik esa ko'proq xohish - istakning mo'ljali noaniq bo'lib qolishi bilan bog'liq va turli noqat'iy ma'nodagi lisoniy birliklar vositasida ifodalanadi.

Imperativ mazmundagi majburlash (biror kishidan harakat bajarishni talab qilishi) va taqiqlash (biror harakatni bajarmaslikka chaqirish) ma'nolaridan farqli ravishda, ruxsat berish ma'nosi adresatni harakatni bajarishga to'lig'icha undashdan iborat emas. Ushbu turdagi nutqiy aktning asl illokutiv maqsadi harakat bajarilishiga yo'l qo'ymayotgan to'siqni olib tashlashdan iboratdir [Searl 1986:189]. Agarda bunday to'siq sifatida, masalan, harakatga undovchi taqiqni qaraydigan bo'lsak, unda ruxsatning taqiq bilan bog'liqligini va uning bekor qilinishi ruxsatga imkon yaratishini e'tirof qilmoq kerak [Vejbitskaya 1986:263].

Imperativ qurilmalarning taqiq yoki ruxsat mazmuniga ega bo'lishi ikkita subyekt, ya'ni buyuruvchi va ijrochi shaxslar munosabatiga asoslanadi. Ulardan birinchisi ikkinchisiga ma'lum harakatni bajarish vazifasini topshiradi (taqiqlaydi yoki ruxsat beradi). Bizningcha, buyruq ma'nosi zohirlanishini aynan kommunikativ vaziyat tasvirida o'rganish ma'qulroq, chunki so'zlovchi va buyuruvchi munosabati xuddi tinglovchi va ijrochi munosabatidek har doim ham mos kelavermaydi [Biryulin 1990].

Imperativ tuzilmalar turli maqsadda qo'llanishi barchaga ma'lum. Ammo ularning turli illokutiv mazmunda (buyruq, iltimos, maslahat, ruxsat, taqiq, rozilik va boshqalar) faollashuvida invariant xususiyatlar mavjudligi seziladi. Bu, albatta, tavsiya qilish istagining umumiyligi bilan bog'liq. Shunga asosan, nutqiy aktlar pragmasemantik xususiyatlarini imperativ tuzilmalarning asosiy semantik turlarini yoritish orqali aniqlash lozim. Chunki imperativlik umuman preskriptiv ma'nolar

tizimining eng chuqur qatlamida “yashiringan” bo’ladi. Bu xildagi tavsifda buyuruvchi va ijrochi haqidagi ma’lumotlar imperativ tuzilmalarning semantik-pragmatik tasvirida qayd etiladi.

Yapon tili misolida kuzatadigan bo’lsak, inkor va tasdiq ko’rinishidagi tavsiya “しろ!” (bajar!) - yoki “するな!” (bajarma!) undash vaziyatiga qadar ikki turdagi ma’lumotga asoslanadi: 1) tasdiqlovchi ma’lumot (ijrochi aytilgan harakatni bajaradi); 2) inkor ma’lumoti (ijrochi undalayotgan harakatni bajarmaydi). Shuningdek, ushbu vaziyatda tavsiya ham ikki mazmunda ifoda topadi: 1) tasdiq tavsiyasi (“Bajarayotganingni davom et”); 2) taqiq tavsiyasi (“Bajarayotgan harakatingni to’xtat”). Ko’rsatilgan tavsiyalarni ularning manbalari bilan birlashtiradigan bo’lsak, imperativ tuzilmalar to’rt guruhga ajralishini kuzatish mumkin [Xronopulo 2007; 安達太郎2002; 石川美紀子: 2002].

1. Inkor unsuriga ega bo’lmagan tuzilmalar. Masalan: “吸ってもいい - Chekaver!” tuzilmasi agarda tinglovchi shu paytda chekib turgan bo’lsa, “Chekishni davom etaver!” ruxsatini olgan bo’ladi. Qiyoslang:

「さあ、上がんなさい。午後になるとお兄さんも見えなからね。それまで食事をして、ひと休みをしなさい。」

Ichkariga kiraver. Kunning ikkinchi yarmida akang ham kelib qoladi. Ungacha taomlanib, biroz dam ol. (高木敏子「ガラスのうさぎ」: 24

b) .

2. Inkor unsuri qatnashayotgan tuzilma. Masalan: “吸うな - Chekma!” “shu paytgacha qilmagan ishni bajarma” mazmunini ifoda etadi (Tinglovchi chekmagan edi bundan buyon ham chekmaslik tavsiyasini olmoqda). Qiyoslang: 「お母さんの心臓病まだ悪いのか。こまったねえ。でも、お父さんも、もうじき帰国できるだろうから、それまで、敏子が頑張ってくれよ。お母さんのことくれぐれも頼んだぞ！」と言って兄はノートと消しゴムをくれた。

(高木敏子「ガラスのうさぎ」: 25 b) .

“Onamning yurak xastaligi hali ham yomonmi? Nima qilsak ekan. Ammo otam ham tez orada uyga qaytishlari mumkin. Toshiko, ungacha sen qo’lingdan kelganicha harakat qilaver, oyimni (bundan buyon) ham senga topshirdim”- dedi akam va qo’linga daftar bilan o’chirg’ichni tutkazdi”. Ushbu misolda Toshiko harakatdan to’xtamagani va bundan buyon ham to’xtamaslikka undalayotganini kuzatish mumkin. Bu holatda nutq permissivlik shaklidagi qurilmadan tarkib topgan bo’lsa-da, nutq intensiyasi taqiqdan boshqa narsa emas.

3. Inkor unsuri mavjud bo’lgan boshqa holatda imperativ tuzilma “bu ishni qilma!” ma’nosini anglatishi mumkin. Ammo bu holatda tinglovchi ushbu

harakatni bajarib turgan bo'lishi kerak. Masalan: "Chekma!" nutqiy akti bu vaziyatda "Chekishni to'xtat" mazmunini ifodalaydi.

4. Inkori unsuri qatnashayotgan tuzilmalar ba'zan "buyurilgan harakatni boshla" mazmunini olishi mumkin. Biroq bunda tinglovchi tavsiyani eshitganiga qarab bu harakatga urinmayotgan bo'lishi lozim. Qiyoslang:

「エエ、何も言うな、黙っている。」 Ee, hech nima dema. Jim tur.

(樋口一葉「たけくらべ」: 250 b).

Tavsiya qabilidagi tuzilmalarning ushbu pragmasemantik mazmuni kundalik turmush nutq kontekstida har xil ko'rinishlarda murakkablashuvi mumkin. Bunday holatlarni farqlash uchun nafaqat tavsiya manbalarini, balki buyuruvchi va bajaruvchi sub'ektlarning istak-xohishi bilan bog'liq modal ifodalarni ham inobatga olish kerak bo'ladi [Biryulin 1987]. Bunda, bir tomondan, tavsiya beruvchi shaxsning tinglovchini ma'lum harakatga undash paytida namoyon bo'ladigan xohishi va ikkinchi tomondan, tinglovchining ijroga moyillik istagi o'ziga xos rolni o'taydi. Shuningdek, ko'rsatilgan xohishlarning o'zaro ta'siri ham nutqiy aktlar ma'nosining "ma'qullash" yoki "ma'qullamaslik" qo'shimcha mazmunini kiritadi.

Tavsiya ruhidagi imperativlik voqelanishining pragmasemantik tavsifida undashning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlovchi shartlar mavjud. Jumladan, adresat undalgan harakatni bajarishga qobilligi sub'ektiv modallikning namunasi ekanligini unutmazlik kerak. Ushbu turdagi modallik harakat bajaruvchi subyektning istagiga mos ravishda voqealar rivoji imkoniyati obyektiv shart - sharoitiga ishora qiladi.

Finlandiyalik tilshunos imperativlikning turli ko'rinishda voqelanishida kauzatsiya (harakatga majburlash) va oddiy pragmatik vazifa bajarish holatlarini farqlash lozim deb hisoblaydi [Mustayoki 2006:282]. Muhimi, turli shakldagi imperativ tuzilmalarining pragmasemantik xususiyatlarini majmuaviy tarzda tahlil qilishga erishishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беляева Е.И. Модальность и прагматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке. - М.: 1988.
2. Сафаров Ш. О Дискурсивно - прагматический природе директивных речевых актов // Текст:структура и анализ. - М.: 1989.
3. Сафаров Ш.С. Прагмалингвистика. - Т., 2008.
4. Серль Д.Ж.Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. - М.: Прогресс, 1986.

5. Вежбицка А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. - М.: Прогресс, 1986.
6. Хронопуло Л.Ю. Императивная семантика и её выражения в современном японском языке. Дисс...канд.филол.наук. - СПб., 2007.
7. Абэ Кэйко (阿部佳子) 疑問命令文について：関連性理論の立場から//人間文化研究科年報、№ 16. - 奈良女子大学. 2000 .
8. Адачи Таро (安達太郎) 命令のモダリティー (新本語文法選書) . 東京くろしお出版- 2002.